

ЛЮДИНА ВИСОКОГО ГАРТУ

Доля подарувала мені багаторічне ділове співробітництво і, що ще важливіше – дружнє спілкування з прекрасною людиною, видатним вченим-істориком, визначним державним і партійним діячем Юрієм Юрійовичем Кондуфором. Розпочалось це з того часу, коли Юрій Юрійович займав високу посаду завідуючого відділом науки та культури ЦК Компартії України, тобто був одним з головних керівників цієї надзвичайно важливої сфери України. Не треба було мати особливу уяву, щоб зрозуміти, що на долю порівняно молодій людини випало керівництво багатьма галузями духовної сфери суспільства. Це і культура, і освіта з її галузями загальної, професійно-технічної та вищої освіти, і наука на чолі з її флагманом – Академією наук, це великі і складні об'єднання – Спілка письменників, Спілка художників та Спілка композиторів, цілі системи науково-дослідних інститутів, вузів і шкіл, професійно-технічних училищ, театрів і музеїв і багато інших установ та мистецьких колективів. Але справа не лише в масштабах цієї сфери, а ще більше - у її глибокому і різноманітному змісті, у своєрідності кожної галузі. І, нарешті, треба підкреслити, що в цій сфері зосереджена величезна частина інтелектуального потенціалу країни.

А це - особистості, таланти, творчі люди, які глибоко розуміються в процесах розвитку науки, культури, мистецтва, самі відкривають, розробляють, створюють нове, проникають в незвідане. Вони не лише розумом, а й своєю душею сприймають оточуючий світ, швидко реагують на події і процеси, які відбуваються в суспільстві, глибоко відчують ставлення до них, щирість і доброзичливість, культуру і глибину мислення, розуміння специфічних процесів, що відбуваються в різних галузях науки, освіти, культури і мистецтва. Це не просто складна, а надзвичайно складна сфера життєдіяльності суспільства. І якщо людина осягнула всю цю систему і протягом десяти років відігравала активну роль у спрямуванні і розвитку цієї сфери, то це незаперечне свідчення масштабності і глибини її мислення, проникнення у складні процеси творчості вчених і викладачів, письменників і художників, композиторів і працівників культури, великого і різноманітного загону митців. Мені хотілося, щоб за поняттям завідуючий відділом науки і культури ЦК партії, яке ми часто повторюємо і яке саме по собі немало значить, хоча б трохи розкрити предмет повсякденних турбот Юрія Юрійовича. Без цього не можна збагнути ні того злету, який стався у житті Юрія Юрійовича, ні зрозуміти важливі і різносторонні риси його особистості. Цілком зрозуміло, що в цьому становищі не можна зобразити, що ти все знаєш і повчаєш талановитих людей. Всього знати неможливо. Але безперечно те, що потрібна висока освіченість і величезна працьовитість, щоб встигати оперативно знайомитись з новими творами художньої літератури, мистецтва науки і культури. Той, хто мав щастя спілкуватися з Юрієм Юрійовичем і в той час, коли він очолював відділ, і коли займався професорською діяльністю, бачив і відзначав його обізнаність, його вміння встигати прочитати художній твір, побувати на виставці тоді, коли ти про це лише подумав. Великий інтерес до творчих процесів в країні спирався на вміння

працювати, проникати в сутність їх і своєчасно визначати їхнє місце і роль у суспільному поступі. Саме глибоке розуміння процесів, що відбуваються у різних галузях духовної сфери, вміння проникнути і збагнути їх наблизило Юрія Юрійовича до вчених і письменників, художників і композиторів, театральних діячів і митців, стало міцною основою особистої дружби і видатними представниками творців прекрасного. Мене особисто вразило, як і коли знаходив Юрій Юрійович час для знайомства, і треба зазначити, досить ґрунтовного знайомства з новими творами, характеризувати їхні естетичні здобутки і прорахунки.

Все своє життя Юрій Юрійович залишався вірним принципу без найменших запізнь знайомитись з новинками літератури, творами мистецтва. Він завжди демонстрував свою глибоку обізнаність в літературі і мистецтві, в науці і культурі, що його прикрашало, робило людиною цікавою, а спілкування з ним не лише інтересним, але й корисним. Він завжди відзначався неординарною думкою, своєрідним судженням з приводу тих чи інших творів, тих чи інших подій. Очевидно, людина обдарована від природи у поєднанні з великою працьовитістю, широтою інтересів з молодих років не лише настирливо оволодівала знаннями, але й виробила вміння бути на гребені суспільних процесів. Про це свідчить золота медаль за навчання у середній школі, диплом з відзнакою за навчання в університеті, успішне, дострокове завершення аспірантури і захист кандидатської дисертації. Все це визначило високу освіченість і багату ерудицію, глибоке наукове мислення і високу культуру, і стало надійною підвалиною у товариському і дружньому спілкуванні з письменниками і митцями, художниками і вченими.

На шляху до високої посади в ЦК партії Юрій Юрійович пройшов велику життєву школу. Багато років служби в армії, робота керівником партійної організації Харківського університету, на відповідальних посадах у Харківському обкомі партії збагатили його вмінням працювати з людьми, виховали повагу до людей, вміння вислуховувати, вникати в суть справи, оцінювати ситуацію і приймати розумне і справедливе рішення. На мою думку, особливо важливу роль у підготовці Юрія Юрійовича до роботи на високій посаді відіграли навчання і робота в університеті. Із свого досвіду знаю, яка складна організація університет, де поєднуються різноманітні науки, природничі і гуманітарні, від фізики до філології, від хімії до історії, від геології до філософії і т.і. Тут зосереджені видатні вчені, професори. Тому керівник університету повинен володіти тими якостями, що й керівник загальнодержавного чи загальнопартійного рівня. І глибока освіченість, і висока культура, і велика працьовитість, і щирість, відвертість та повага до людини, і вміння її вислуховувати, швидко і розумно розв'язувати проблеми, що виникають – все це вкрай необхідно для керівника як в університеті, так і в масштабі всієї країни. Всі ці фактори зробили не лише можливим, але й успішним керівництво Ю.Кондуфором наукою і культурою України. Він проявив себе не просто непересічною, а прямо скажемо, визначною людиною, особистістю талановиту, а глибоким розумінням наукових, освітніх, культурних та соціально-економічних процесів.

Час незаперечно засвідчив, що Юрій Юрійович не просто представляв себе, його діяльність відбила певний злам у розвитку суспільства, держави. Роки індустріалізації, колективізації і особливо Великої вітчизняної війни

потребували рішучих керівників, які за будь-яку ціну виконували настанови партії. Тому поряд з розумними, освіченими і культурними керівниками в партії і державі в ті роки і у перші післявоєнні роки нерідко відігравали велику роль люди недостатньо освічені і недостатньо культурні, які самовіддано, не жаліючи ні себе, ні інших людей, нехтуючи гідністю людей, використовували навіть жорстокі методи для досягнення мети. З ростом освіти й культури народу поступово долалась ця крайність, і на арену діяльності виходили люди з високою освітою, науковими ступенями, люди культурні та інтелігентні. Будучи принциповими і вимогливими, вони знаходили методи керівництва, методи впливу на людей, які не принижуючи їх, не попираючи їхню гідність, сприяли розвитку ініціативи, пошуку, найефективніших шляхів розв'язання тих чи інших проблем. Всі, хто жив у цей час і спостерігав за розвитком суспільства, бачили багато прикладів цих змін і в цілому по Україні, і в тому числі по Києву. На моє глибоке переконання, Ю.Кондуфор був одним із перших представників нової генерації керівників, людиною освіченою, інтелігентною, якій чужі були методи адміністрування, насильства над людиною. І Юрій Юрійович глибоко розумів це і був гідний нових вимог життя. Багато представників інтелігенції України завдячують йому за вміння органічно поєднати вимогливість, принциповість з повагою до людини, здатністю зрозуміти її і допомогти при потребі. Та безліч фактів, які свідчать про теплі, дружні стосунки Юрія Юрійовича з багатьма видатними діячами науки, культури, мистецтва переконливо, свідчать, що його високо цінували і шанували широкі кола української інтелігенції як керівника нового складу, як розумну і доброзичливу людину.

Як я вже написав, наше співробітництво з Юрієм Юрійовичем розпочалось в той час, коли він вже більше п'яти років очолював відділ науки і культури. Інакше кажучи, це був досвідчений і визнаний керівник. І мені як секретарю парткому Київського університету імені Т.Шевченка нерідко приходилось брати участь у різноманітних нарадах, обговоренні складних проблем розвитку освіти і науки, культури, роботи з молоддю. Як відомо, університет був у центрі уваги усіх партійних інстанцій, в тому числі і особливо Центрального комітету партії. Молодь взагалі, а студентська в першу чергу, була барометром громадського життя, глибоких суспільно-політичних процесів. До партійних керівників вузів пред'являлись високі вимоги щодо глибокого знання процесів оволодіння студентством знаннями, розвитку наукових досліджень і особливо розвитку громадянської активності молоді, її участі у суспільно-політичному житті вузу, міста і країни.

І я швидко не лише побачив, але й відчув усім своїм єством, що обговорення різноманітних проблем з участю або під керівництвом Юрія Юрійовича носять своєрідний характер. Перш за все, справляла враження та обставина, що очолює таку важливу справу порівняно молода людина, скромна і витримана, яка знає справу, як кажуть із середини, її інтелігентне і мужнє обличчя, прості манери поведінки. Ніякого самодовольства, зверхності і разом з тим вміння швидко входити в суть справи. І що особливо вражало, швидка реакція на інформацію. Одні питання схвалювались, а інші – піддавались сумніву, а іноді просто заперечувались і відкидались. Те, що було штучним невдалим, піддавалось критиці. Голос Юрія Юрійовича з хрипотцею підвищувався, він, наче запинаючись, підшукував слова для точної оцінки певного явища чи події.

Якщо врахувати, що Юрію Юрійовичу була властива іронічність, то треба визнати, що його зауваження могли дошкуляти добре. На перших порах я сприймав його критику боляче, бо мені здавалося, що це не що інше, як його недоброзичливе ставлення особисто до мене. І я знову й знову роздумував: чому Юрій Юрійович погано ставиться до мене? Це тим більше важко було усвідомлювати, бо рядом зі мною працювали товариші, які вчилися і працювали з Юрієм у Харкові і нерідко похвалялись добрими стосунками з ним, давали йому високу оцінку як людині і керівнику. Потрібен був невеликий час і важливі події у моєму житті (обрання членом-кореспондентом АН України у 1967 р.), які геть відкинули мою помилкову думку про недоброзичливе ставлення Юрія Юрійовича до мене. Більше того, цей час і ці події стали прекрасним уроком на все життя. Мені було прикро, що я, хоча лише мисленно, але допускав можливість недоброзичливого ставлення з боку Юрія Юрійовича до мене. Я побачив і відчув, як кажуть, усіма фібрами своєї душі, що мені пощастило жити і працювати з людиною, яка мислить по-державному, керується державними інтересами, що навіть сама думка про несправедливе, упереджене ставлення до інших людей несумісна з цією людиною, а її життям і діяльністю. Я все глибше усвідомлював, що Юрій Юрійович стоїть вище низьких пристрастей, позбавлений лицемірства, а своєю прямоотою, відвертістю домагається не лише розв'язання життєвих проблем, але й сприяє зростанню людей, утверджує високі зразки принципів і людяності у їхніх стосунках. І тоді, коли настали часи товариських, дружніх стосунків, я знову і знову переконувався, що в усьому його житті і його діяльності глибоко закладений і щораз проявляється стародавній принцип: “Платон мені друг, а істина дорожча”.

Отже, мій власний досвід привів мене до усвідомлення, що Юрій Юрійович як людина високої культури, глибоко інтелігентна, була непримиренною до недоліків, відкидала у відносинах з людьми нещирість, панібратство, фамільярність, для неї інтереси справи, істина були вище удаваної “дружби”, хибно зрозумілої справедливості і т.і. Для мене з великою силою розкрилась велич цієї людини, її висока моральність, високе і самовіддане служіння справі, інтересам науки і культури, інтересам народу. Все це визначило назавжди мою глибоку повагу до Юрія Юрійовича, високу довіру як до людини, вченого, наповнила наші стосунки високими почуттями благородства, взаємної поваги. І хоча сталося так, що ми чимало років разом працювали в університеті, не один рік разом проводили відпустки, відпочивали, але завжди спілкувались на “Ви”. Іноді виникало питання скільки можна говорити один одному “Ви”, що давно пора перейти на “Ти”, але всупереч цьому продовжувало жити “Ви”. Можливо, хтось, читаючи ці рядки, зауважить: “це сентименти”. Я з цим ніколи не погоджусь, бо глибоко переконаний, що поряд з доволі грубими є і серед чоловіків високі і благородні відносини, які ґрунтуються на високій повазі і довірі. Невипадково ще не так давно в українських сім'ях діти звертались до батьків на “Ви”. На жаль, останніми десятиліттями відносини високої поваги у сім'ї замінені спрощеними, а в окремих випадках навіть грубими стосунками. Сучасне життя дає безліч прикладів жорстокості у відносинах батьків до дітей і дітей до батьків. Тому, на мій погляд, приклади гідних людини, красивих і благородних відносин заслуговують всілякої підтримки і поширення. Ще й ще

раз підкреслю, що ні Юрій Юрійович, ні я не були сентиментальними, а точніше – навіть далекі від цього, і якщо між нами утвердились відносини глибокої взаємної поваги і зберігались на протязі кількох десятиріч, то це не може не викликати почуття гордості.

Ділове життя людей складається по-різному. Очевидно, у більшості йде поступове зростання, коли в міру накопичення знань і досвіду людина переходить на нові ступені службової кар'єри. Але є частина людей, в житті яких відбуваються великі злети, вони досягають високих рівнів державної або партійної діяльності, але потім повертаються до тієї роботи, з якої розпочиналось сходження на ці висоти. І це стає величезним життєвим випробуванням людини. Треба володіти великою силою волі, великою мужністю, аби з честю пройти цей складний шлях. І не лише не зламатись, а, навпаки, завоювати високе суспільне визнання. Ось саме цей шлях довелось пройти Юрію Юрійовичу.

Вже досвідченою людиною він прийшов в університет, своєю працею завоював визнання всього колективу одного з провідних вузів України, успішно закінчив аспірантуру, захистив кандидатську дисертацію і розпочав викладацьку роботу в університеті. Будучи на партійній роботі в Харківському обкомі партії Юрій Юрійович поєднав її з викладанням в університеті. Великі здібності, працьовитість дозволили Юрію Юрійовичу досягти значних успіхів і в науково-дослідній роботі. Він розробляє історію революційного руху в Україні, видає монографію з цієї проблематики, ряд інших праць, які привертають увагу наукової громадськості багатством фактичного матеріалу, глибиною теоретичних та історичних узагальнень і висновків. В усій цій педагогічній і науковій діяльності дуже виразно проявляються зримі риси, властиві професору університету. Вміння поєднувати відповідну партійну роботу з науково-педагогічною діяльністю, успіхи досягнуті в роботі на всіх напрямках стали тією стартовою основою висунення Юрія Юрійовича на високу посаду у Центральному комітеті Компартії України.

І коли після десяти років активної діяльності по розвитку науки і культури в Україні, яка розгорталась в умовах хрущовської “відлиги”, піднесення духовних сил суспільства і дала реальні результати – розбудова прискореними темпами Академії наук України, піднесення української літератури і мистецтва, розширення книговидавання і т.і., постала перед Юрієм Юрійовичем проблема зміни виду діяльності, і він обрав не що інше як професорську діяльність у Київському університеті імені Тараса Шевченка. Я підкреслюю цю обставину тому, що в часи існування такого поняття як партійно-державна номенклатура дотримувався принцип, згідно з яким людину з однієї високої посади переводили на іншу, теж високу посаду. Інакше кажучи, члени цієї номенклатури були, як тоді казали, “непотоплюваними”. Юрій Юрійович теж мав можливість отримати іншу високу посаду. Але він відмовився від цього і висловив бажання повернутися до викладацької роботи в Шевченківському університеті. Отже, Юрій Юрійович на відміну від багатьох номенклатурних діячів не тримався любою ціною “на горі”, не боявся важкої і напруженої роботи викладача, і свідомо обрав шлях професорської діяльності в університеті, який фактично був перерваний призначенням на високу посаду в партії. Цей вибір Юрій Юрійович свідчить про його високі якості і як фахівця, і як людини.

Для мене дуже важливо охарактеризувати цей крутий поворот у житті

Юрія Юрійовича ще й тому, що мені довелося певною мірою бути причетним до цієї події. Одного дня навесні 1968 р. ректора університету акад. І.Швеця і мене як секретаря парткому викликали в ЦК, і один із секретарів нам говорить: Ю.Ю.Кондуфор завершує роботу у нас і виявив бажання перейти в університет, на історичний факультет. Як ви до цього ставитесь? Іван Трохимович зразу ж відповів, що він ставиться схвально, бо давно знає Юрія Юрійовича як відомого спеціаліста – історика, досвідченого керівника, принципову і вимогливу людину, що значно посилить історичний факультет і сприятиме зростанню університету. Я, в свою чергу повністю приєднався до думки ректора.

Далі секретар ЦК говорить: Юрій Юрійович як спеціаліст в галузі історії СРСР, хотів би працювати саме на такій кафедрі, а якщо будуть пропозиції очолити кафедру, то він згодний. Іван Трохимович відповів, що це буде зроблено, буде створена кафедра саме з цього напрямку історичної науки і Юрій Юрійович буде рекомендований для обрання його керівником кафедри.

Виникло ще одне питання. Юрій Юрійович, працюючи в ЦК, захистив докторську дисертацію, йому присуджено науковий ступінь доктора історичних наук. Але в вузах дуже важливо поряд з науковим ступенем доктора мати наукове звання професора. І ректор, і я зробили все необхідне, щоб якнайшвидше розв'язати цю проблему. Мені було приємно відчувати, що всі, від кого залежало присвоєння Юрію Юрійовичу звання професора, виявили глибоку турботу, щоб ніякою мірою не допустити ущемлення його інтересів.

З великим задоволенням ми спостерігали, як легко і міцно Юрій Юрійович увійшов у великий колектив університету і дуже швидко завоював глибоку повагу і визнання. Не тільки Юрій Юрійович сам, але і весь колектив кафедри історії радянського суспільства, очолюваний ним, домоглися істотних зрушень в роботі, і в учбовій, і науковій. Зростання авторитету професора Кондуфора Ю.Ю. знайшло вираз і в тому, що у 1973 р. його з великою одноставністю обирають деканом історичного факультету. Ті зачатки професорської діяльності, які рельєфно проявились у Харківському університеті, швидко розгорнулись у столичному університеті. Юрія Юрійовича не просто визнали, а полюбили і студенти, і викладачі університету. Його лекції користувались успіхом, люб'язність і доброзичливість у поєднанні з вимогливістю і цілеспрямованістю у своїй діяльності сприяли створенню в колективі історичного факультету творчої атмосфери, яка спонукала до його подальшого розвитку. Юрій Юрійович особистим прикладом орієнтував усіх на поліпшення учбової, наукової і виховної роботи. Адже за роки роботи на історичному факультеті Юрій Юрійович опублікував три індивідуальні монографії, разом з колегами створив дев'ять колективних праць, в т.ч. в чотирьох з них він був керівником авторського колективу. Разом з проф. В.Котовим видав популярний свого часу посібник з історії для вступаючих до вузів, який витримав чотири видання.

Коли задумуєшся, що дало можливість Юрію Юрійовичу, ще вчора високопоставленому керівнику, сьогодні органічно увійти до складу дуже непростого колективу історичного факультету, стати не лише провідним професором, але й керівником цього великого колективу, відповідь одна –

це глибокий професіоналізм і висока людяність, яка пронизувала все його життя, всю його поведінку. Всі бачили, що Юрій Юрійович не загравав з людьми, не прилаштовувався до них, а завжди яскравою особистістю, в якій висока освіченість, ерудиція, принциповість тісно єднались з щирістю і відвертістю. Заради добрих стосунків він не замовчував недоліки, але й критикуючи їх не ображав людину. Юрій Юрійович любив гумор, дотепні вислови, іноді навіть глузував з приводу тих чи інших вчинків людей, але не переходив межі, за якою починалось приниження людини. Це була людина, яка не терпіла неправду, недоліки, але разом з тим доброзичлива. Він не був злопам'ятний і високо цінував порядність людей, їхню відданість дружбі і товариству. Саме ці риси – висока професійна гідність і людяність, щирість і відвертість забезпечили успішний, але надзвичайно складний перехід від високопоставленого сановника до університетського професора. Щоб ці висновки були ще більш переконливими наведу одне порівняння.

Трохи раніше Юрія Юрійовича на історичний факультет прийшла людина, яка обіймала хоч трохи нижчу, ніж Юрій Юрійович, посаду, але теж дуже високу, і мала ступінь доктора і звання професора. І ректорат, і партком поставились до цієї людини з великою надією, рекомендували і сприяли обранню його на посаду завідуючого кафедрою. Партком рекомендував, а збори факультету обрали його секретарем партійного бюро. Коли на дійшов строк перевиборів парткому університету, я рекомендував його на посаду секретаря парткому. Партійна конференція університету за погодженням з вищими інстанціями обрала його на цю посаду. І що тут розпочалося! Я вже не кажу, що перше, що він заявив, так це те, що до нього ніякої роботи не було. Людину, як кажуть, понесло. І він звинувачує професорів історичного факультету в тому, що вони не читають лекцій, не виконують своїх обов'язків. Обурення професури змусило ректорат створити спеціальну комісію, яка швидко встановила, що всі професори читають лекції, виконують усі обов'язки, за виключенням одного – самого критика, секретаря парткому. Гніву колективу історичного факультету не було меж. І коли наступив час звітно-виборних зборів, партійні збори факультету завалюють секретаря парткому при виборах делегатів на університетську партійну конференцію. Згідно статуту він позбавляється права доповісти конференції звітну доповідь парткому. Конференція була у листопаді, було пасмурно, але тепло і десь у відкрите вікно залетіла в зал, де проходила конференція, птиця. Багато людей, сісти ніде і птиця б'ється у стіни, закриті вікна. Серед делегатів пішло глузування: мовляв, душа бывшего секретаря парткому вбивається. Ганьба неймовірна, університет не знав такого за всі післявоєнні роки.

Що ж виходить, Юрій Юрійович займав набагато вищу посаду, але будучи людиною з великої літери, особистістю, позбавленою самозакоханості, зверхності у відношеннях з людьми, людиною відкритою і широкою, високоосвіченою і доброзичливою, працюютою, легко і органічно увійшов у новий для нього колектив і завоював високе визнання. Інша людина, теж займала високу посаду, маючи високі наукові ступінь і звання, але позбавлена елементарних людських якостей – чесності і правдивості, замість настирливої праці стала на шлях інтриги і паплюження своїх колег і змушена була після викриття негідних її вчинків буквально тікати з університету. Для Юрія Юрійовича університет став трампліном для дальшого піднесення,

опанування нових висот у науці і суспільстві. В 1978 р. йому доручається керівництво Інститутом історії України НАН України, де з новою силою розкрився його науковий і організаторський талант. Під його керівництвом і за його активною безпосередньою участю були реалізовані масштабні наукові проекти. За визнанням його колег і співробітників, як директор він створив сприятливу для наукової праці морально-етичну атмосферу в колективі інституту, що забезпечило розгортання наукових досліджень з історії України, історичної географії і картографії, археографії, етносоціології та етнополітики. Як визнання його наукових заслуг у 1979 р. Юрія Юрійовича обирають членом-кореспондентом, а у 1985 р. – академіком Національної академії наук України. Наукове визнання доповнювалось високою суспільною оцінкою його активної громадсько-політичної діяльності. Юрій Юрійович був кандидатом, а потім членом Центрального комітету Компартії України і депутатом Верховної Ради V, VI, VII скликань. Він був нагороджений багатьма орденами і медалями, удостоєний звань лауреата Державної премії УРСР, “Заслуженого діяча науки і техніки України”. Висока оцінка праці Юрія Юрійовича на відповідальній посаді у ЦК Компартії України була доповнена присвоєнням звання “Заслуженого діяча науки і техніки України”. Все це гідне увінчання великої і звитяжної праці видатного вченого, талановитого організатора науки, мудрого педагога, активного громадсько-політичного діяча, великого патріота своєї батьківщини.